

VILÁG- TÖRTÉNET

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **RING ÉVA**
A BARI KONFÖDERÁCIÓ ÉS A RZECZPOSPOLITA
ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSA
- **GEBEI SÁNDOR**
OROSZ-POROSZ ÉRDEKAZONOSSÁG
A RZECZPOSPOLITA ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSÁBAN
- **TÓTH FERENC**
A FRANCIA DIPLOMÁCIA TÖREKVÉSEI A RZECZPOSPOLITA
MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN
- **SCHVÉD BRIGITTA KINGA**
LENGYELORSZÁG ELSŐ FELOSZTÁSA
AZ ERŐEGYENSÚLY-DISKURZUS TÜKRÉBEN
- **VARGA BEÁTA**
GALÍCIA BETAGOLÁSA A HABSBERG MONARCHIÁBA
- **KURDI KRISZTINA**
A LENGYEL ZSIDÓ ÖNKORMÁNYZATI RENDSZER ÁTALAKULÁSA
- **SZEMLE**
KOVÁCS ZITA, URBÁN MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

TARTALOM

Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában. A Rzeczpospolita első megcsonkítása, 1772 (Mitrovits Miklós)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Ring Éva: A bari konföderáció és a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása	5
Gebei Sándor: Orosz–porosz érdekazonosság a Rzeczpospolita első területi megcsonkításában	43
Bebesi György: Lengyelország első megcsonkítása az orosz birodalmi külpolitika szemszögéből	57
Dinnyés Patrik: Anya és fia nézetkülönbsége a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása kapcsán	67
Tóth Ferenc: A francia diplomácia törekvései a Rzeczpospolita megmentése érdekében	83
Schwéd Brigitta Kinga: Lengyelország első felosztása az erőegyensúly-diskurzus tükrében a kortárs londoni hetilapok véleménycikkeiben	99
Varga Beáta: Galícia betagolása a Habsburg Monarchiába. A kelet-galíciai rutének helyzete 1772–1918 között	121
Kurdi Krisztina: A lengyel zsidó önkormányzati rendszer átalakulása Lengyelország első megcsonkítása után	139
<i>Szemle</i>	
A „fekete királyné” élete (Urbán Máté)	161
Az oktatás finansziális háttere a középkorban és a korai újkorban (Urbán Máté)	168
Észak és Dél veszélyes viszonya, avagy Olaszország születése (Kovács Zita)	172

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

Lengyelország első megcsonkítása az orosz birodalmi külpolitika szemszögéből

Mihail Heller orosz történész számításai szerint a Romanov-dinasztia uralma alatt az Orosz Birodalom területe 140 négyzetkilométer/nap átlagsebességgel nőtt. A növekedés dinamizmusa felerősödött II. (Nagy) Katalin uralkodása alatt, aki több területet foglalt el, mint I. (Nagy) Péter, és akinek regnálása alatt az ország lakossága 19 millió főről 36 millióra nőtt.¹ Arról, hogy miből fakadt az állandó területi terjeszkedés kényszere, nem csak az orosz történészek vitáztak sokat. Az egyik elterjedt álláspont szerint „az orosz földek összegyűjtéséről” volt szó, mindazon területeké, amelyek egykoron a Kijevi Ruszhoz, illetve Moszkóviához tartoztak. Ennek során egyúttal olyan védhető természetes határokat akartak kialakítani, amelyek garantálják a megszerzett területek megtartását. Létezik olyan gazdaságorientált elmélet is, amely szerint az ipar és a kereskedelem fejlődése vonta maga után a terjeszkedést, csak míg a nyugati államok a tengereken, óceánokon túl terjeszkedtek, az Orosz Birodalom jellegéből fakadóan szárazföldi kolonizátor volt.²

Ideológiai-politikai töltetű magyarázatokban sincs hiány: az eurázsiai elmélet hívei érveikben Dzsingisz kán birodalmáig nyúltak vissza, és azzal indokolták a Csendes-óceántól a Kaszpi-tengerig terjedő területek megszerzését, hogy egy erős államnak szüksége van hatalmas területekre, és fordítva is, ekkora terület feletti uralom masszív államot kíván.³ Népszerű a „Moszkva a harmadik Róma” elmélet is,⁴ amely az oroszok vallásosságára és az ebből fakadó küldetéstudatára apellál, és amely szerint az oroszok Bizánc örököseinek tekintik magukat, és céljuknak egy nagy szláv birodalom létrehozását. A 19. század orosz történetírásában már megjelentek modernebb elgondolások is, melyek a személyes érdek szerepét, a körülmények szerencsés alakulását, az alkalom kihasználását hangsúlyozták.⁵ Szergej Szolovjov kifejtette, hogy a nemzeti büszkeség és annak felkorbácsolása, amit az ál-

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara Történettudományi Intézetének habilitált egyetemi docense (7624 Pécs, Rókus utca 2., bebesi.gyorgy@pte.hu).

1 Heller, 1996. 364.

2 Bebesi, 2002. 125–126.

3 Vö. Szemjonov-Tyan-Sanszkij, 2004. 313–322.

4 Vö. A Moszkvai Patriarkátus alapító levele, 2005. 235–239.

5 Az elméleteket röviden összefoglalja: Heller, 1996. 334–336.

lam elsősorban területszerzés révén érhet el, segít az abszolút uralkodó hatalmának fenntartásában, mivel a nemzeti büszkeség többet jelent, mint maga a szabadság.⁶

II. Katalin külpolitikai elképzelései

Nagy Katalin külpolitikájában az említett elemek együttesen és külön-külön is megjelentek. Katalin a felvilágosodás gondolkörének megfelelően elkötelezett volt a békés diplomáciai megoldások iránt, ugyanakkor a birodalmi gondolatot képviselte, hitt Oroszországnak a világban betöltött különleges szerepében, és háborúzott, mert a kor uralkodóitól ez természetes volt, és feljogosítva érezte magát, hogy beavatkozzon más államok, így a szomszéd országok ügyeibe.⁷ Szüksége volt nagy hírral járó tettekre, látványos győzelmekre, hogy igazolja trónra jutását és kiérdemelje alattvalói tiszteletét, szeretetét. Prioritásai a következők voltak: a fekete-tengeri kijárat biztosítása, a lengyel uralom alatt álló ukrán és belorusz területek Oroszországgal történő újraegyesítése, a Balti-tenger partján elfoglalt pozíciók megszilárdítása.⁸

Az orosz külpolitika irányítója 1763-tól Nyikita Panyin volt, mint a Külügyi Kollégium vezetője, aki elsősorban Katalin hatalomra juttatásában játszott szerepével érdemelte ki a kamarási és a hivatalos tanácsadói címét. Panyin dolgozta ki a kor orosz külügyi doktrínáját, amit „északi akkord” vagy „északi rendszer” néven tart számon a történetírás.⁹ Ennek lényege, hogy Oroszország a protestáns országokkal, Angliával, Poroszországgal törekszik szövetségre (fenntartva annak lehetőségét, hogy Dánia esetleg csatlakozik).¹⁰ Ez biztosította volna az orosz külpolitika szabad mozgásterét, e stratégia gyenge pontja az Ausztriától, a hagyományos szövetségéstől történő eltávolodás volt, amit a mértékadó orosz belpolitikai körökben élesen elleneztek, így például Alekszej Besztuzsev-Rjumin és Grigorij Orlov, akik az erzsébeti külpolitikai vonal folytatása mellett törtek lándzsát.¹¹

A lengyel–litván állam vonatkozásában az uralkodónő természetesnek tartotta, hogy Oroszország legnagyobb kiterjedésű szomszédos államában mindig az történik, ami az orosz érdekeknek megfelel. Az orosz diplomáciát kísértették a másfél évszázaddal korábbi események, amikor a Rurik-dinasztia kihalását követő *szmuta* idején (1598–1613) csak a feketeszázas népfelkelés mentette meg az országot attól, hogy lengyel uralom alá kerüljön. A gyenge lengyel állam gondolata ettől kezdve

6 Szolovjov, é. n. 338–339.

7 Niederhauser–Szvák, 2000. 259–260.

8 A katalini külpolitikai kurzus elemzésekor figyelembe kell vennünk a cárnő uralkodási gyakorlatát is: mindent „kézi vezérléssel” intézett; figyelmesen meghallgatott mindenkit, azonban minden kérdésben maga döntött. Nemcsak elveket fogalmazott meg, hanem – ugyanúgy, mint a belpolitikában – részletes instrukciókat adott a diplomatáknak és a hadvezéreknek, háború esetén szinte vezérkari főnökként dolgozott.

9 Még az orosz történetírók egy része is megjegyzi, hogy ez inkább William Pitt angol miniszterelnök nevéhez kötődik, ugyanakkor érdekes módon a lengyel történetíró, Kazimierz Waliszewski Katalin fejéből ki-pattant ötletnek tartja. Idézi Heller, 1996. 367.

10 Maga a gondolat nem új, már Nagy Péter is erre törekedett.

11 Kamenszkij, 2000. 261.

külpolitikai alapidoktrínának számított.¹² A Rzeczpospolitának a 18. század utolsó harmadában 11 millió lakosa volt, területe nagyobb volt, mint az akkori Francia-, illetve Spanyolországé, ám a király fegyveres ereje mindössze 12 ezer főt tett ki.¹³ A lengyel állam belpolitikai viszonyai közismerten ziláltak voltak: a központi hatalom gyenge volt, a pánok érdekszövetségekbe, konföderációkba tömörültek.¹⁴ Gebei Sándor kutatásai szerint 1767-ben már 24 konföderáció volt,¹⁵ több azok közül külföldön keresett támogatókat, a szejmet, a lengyel törvényhozást megbénította a sokat emlegetett *liberum veto*, a szavazatvásárlás mindennapi gyakorlat volt,¹⁶ és ez a gyenge lengyel állam kitűnően megfelelt Oroszországnak. Az államközi kapcsolatokban folyamatos feszültséget jelentett az úgynevezett disszidensek kérdése (Lengyelországban akkor disszidensnek hívták a nem katolikusokat). Orosz álláspont szerint a katolikus lengyelek nem tartották tiszteletben a területükön a pravoszlávok vallási jogait, ugyanezt tartották a poroszok a lengyel területen élő protestánsok helyzetéről.

A lengyelországi események előjátékának tekinthető a kurlandi trónöröklés. Katalin katonai erővel ültette trónra kegyencét, Ernst Johann von Biront 1762-ben, figyelmen kívül hagyva a tényt, hogy a Kurföldi és Zemgalei Hercegség Lengyelország hűbérbirtoka volt. Mint Katalin levelében írta: „Birodalmunk érdeke azt követeli, hogy olyan herceg legyen a szomszédos államban, aki nem áll közvetlen kapcsolatban a lengyel királlyal, hanem inkább tőlünk függ.”¹⁷ Az is kiderült, hogy a gyenge Lengyelország nem képes megvédeni érdekeit, az európai hatalmak pedig nem mozdultak, még Poroszország sem, pedig a másik uralkodójelölt, György holsteini herceg nyilvánvalóan a porosz érdekeket képviselte volna; és az is kiderült, hogy Katalin a birodalmi szempontokat a dinasztikusak elé helyezi, hiszen György herceg a nagybátyja volt.

Beavatkozás a lengyel belpolitikába és trónutódlásba

A lengyel trónutódlás kérdése 1763 októberében vált aktuálissá, ekkor hunyt el III. Ágost. Katalin már régóta dédelgette azt a tervet, hogy a lengyel trónra egykori szeretőjét, Stanisław Poniatowskit ülteti, aki ráadásul a Piastok egyenes ági leszármazottja volt,¹⁸ és nem mellesleg a legnagyobb hatalmú oroszbarát szövetség, a Czartoryski-klán tagja.¹⁹ Ehhez el kellett érni, hogy megtörjék a királyválasztásban a lengyel hagyományt, amely szerint a szász választó lesz automatikusan az új uralkodó, mivel egy másik erős nemesi klán tagjai, a Branickiak az elhunyt uralkodó fiát,

12 Bebesi, 1999.

13 Heller, 1996. 368.

14 A legjelentősebb két tömörülést a Czartoryszik és a Potockik alkották.

15 Gebei, 2016. 142.

16 Átlagosan 50–200 arany volt egy megvásárolt szavazat ára. Vö. Font–Krausz–Niederhauser–Szvák, 1997. 272.

17 Uo. 262.

18 Uo.

19 Édesanyja Konstancja Czartoryska.

Frigyest Ágostot látták volna szívesen a trónon.²⁰ Katalin gondoskodott saját embere megválasztásáról, az orosz csapatok már 1763 óta lengyel–litván földön tartózkodtak, majd III. Ágost halála után Varsó alá vonultak. 1764. szeptember 5-én 5584 nemes Stanisław Poniatowskit királlyá választotta, aki II. Szaniszló Ágost néven lépett trónra. Az orosz csapatok három kilométerre tartózkodtak a szavazás helyszínétől, így biztosítva a kívánt eredmény elérését.²¹ A poroszok – részben viszonzásul a „Hohenzollern-csodáért”, a hétéves háború idején 1762-ben bekövetkezett orosz fordulatért és segítségért, részben praktikus megfontolásokból – elfogadták a cárnő jelöltjét.

Úgy tűnt, az orosz külpolitika elérte a célját, Panyin, a külügyek irányítója úgy látta, hogy a továbbiakban már egy stabil Lengyelországra van szükség, amely engedelmesen kiszolgálja az orosz érdekeket. Az orosz elképzeléseket alátámasztani látszott, hogy az új lengyel király szorongatott helyzetében elismerte az orosz uralkodónő imperatori titulussát, valamint a lengyel és az orosz állam közötti határvonalat. Másképp képzelte el azonban az új lengyel állam jövőjét Katalin és az orosz diplomácia, illetve az új uralkodó, aki váratlanul önálló politikába kezdett, és az állam kormányozhatósága érdekében reformokra határozta el magát: el kívánta törölni a *liberum vetót*, el akarta venni a pánoktól azt a jogot, hogy konföderációkba tömörüljenek, továbbá azt szerette volna, hogy Lengyelország örökletes monarchiává váljon. A lengyel állam megerősödése azonban sem Oroszországnak, sem Poroszországnak nem volt érdeke. A beavatkozásra a disszidensek helyzetének felmelegítése kínált jó ürügyet, és a porosz–orosz diplomácia egymásra talált. Az intervencióhoz a még Szaniszló Ágost megválasztása előtt, 1764. március 31-én, nyolc évre kötött titkos védelmi szövetség szolgált jogi alapul, annak negyedik cikkelye kimondja: ha kell, katonai erővel is garantálják a szabad királyválasztást, ezzel a szerződő felek biztosították maguknak a beavatkozás jogát a lengyel ügyekbe.²²

A nem katolikus vallásúak ügyét már a királyválasztás előtt közös deklarációban vetette fel a két szomszédos hatalom, 1764. július 11-én együttes nyilatkozatban szólították fel a Rzeczpospolitát, hogy biztosítson a katolikusokéval azonos jogokat a pravoszlávoknak, a reformátusoknak és az evangélikusoknak, elsősorban a szabad hivatalviselést és a főpapok számára a szejmbe való bekerülés lehetőségét követelték. Panyin a varsói orosz követnek, Nyikolaj Repnyinneknak küldött utasításában hangsúlyozta, hogy „a disszidenskérdés nem szolgálhat ürügyül sem a »Mi valásunk«, sem a protestáns eszmék terjesztésére, egyedüli célja, hogy híveket szerzzünk magunknak...”²³

Az egyes csoportok a lengyel politikában megszokott módon, konföderációkba tömörülve kívánták nyomatékosítani érdekeiket: a protestánsok főként a toruñi, a pravoszlávok a slucki szövetségben egyesültek. Katalin a hagyományos nemesi szabadságjogok védelmezőjének szerepében tetszeleghetett, mert ez ga-

20 Niederhauser–Szvák, 2002. 145.

21 Heller, 1996. 368.

22 A szerződés szerint 10-10 ezer lovas és két-kétezer gyalogost bocsátottak volna e célból egymás rendelkezésére. Lásd: Gebei, 2016. 141–142.

23 Idézi Heller, 1996. 369.

rantálta számára, hogy Lengyelország ne erősödhesen meg. Formálisan azt üzenté a lengyel uralkodónak, hogy a reformokat csak a disszidensek helyzetének rendezése után tudja támogatni. Ugyanakkor számos lengyel nemes a törekvéseket a más vallásúak egyenjogúsítására támadásként értékelte, ezért felkorbácsolódott a katolikus, patrióta érzület, és a *szlachta*n belül újabb konföderációk jöttek létre. Szaniszló Ágost az orosz–porosz kívánságnak megfelelően megpróbálta elfogadtatni a disszidensek egyenjogúsításáról szóló törvényt a szejmben, ám főként a katolikus klérus egyes vezetőinek részéről erős ellenállásba ütközött.

Miután az 1766-ban összeülő szejm sem volt hajlandó engedményt tenni, Katalin elvesztette türelmét, és Repnyin varsói követet az ellenzék kiiktatására utasította. Az orosz katonák 1767. október 2-áról 3-ára virradó éjjel elvitték Kajetan Sołtyk krakkói püspököt és a katolikus ellenállás néhány prominens vezetőjét, akik oroszországi száműzetésbe kényszerültek egészen 1773-ig.²⁴ Ezek után a lengyel országgyűlés 1768. február 13-án már elfogadta az úgynevezett „kardinális jogokat”. Deklarálták, hogy a „nem unitált görögkeletiek és mindkét protestáns felekezet” tagjai a katolikusokéval azonos jogokat élveznek.²⁵ Ugyanezen dokumentumban orosz–porosz garancia mellett biztosították a szabad királyválasztás jogát, a *liberum veto* fennmaradását és a lengyel–litván örökös uniót. Mindez garantálta Pétervár és Berlin számára, hogy a lengyel állam széttagolt és gyenge marad, később ez lett a felosztás egyik elvi előzménye. Katalin propagandatevékenysége Európában hatékonyan működött, Voltaire például lelkes hangú levélben üdvözölte az orosz csapatokat az 1768-as bevonulás alkalmából, „amely kizárólag a polgárok jogainak védelmére szolgál”.²⁶

Alig két nappal a február 13-i döntések után a dél-lengyelországi Bar városában a Pułaskiak vezette föderációban kezdtek gyülekezni Karol Radziwiłł és Michał Krasiński vezetésével az orosz befolyást ellenző, a katolikus vallás primátusát megőrizni kívánó, ráadásul többnyire reformpárti főurak, akik programjukat a lengyel állam „moszkovitáktól és eretnekektől történő megtisztításában” foglalták össze.²⁷ Az orosz állam katonailag kívánta felszámolni a bari konföderációt, ami csak többévi harc árán sikerült, mivel a lengyel ellenállók gerillataktikája sokáig hatékonyan működött az orosz seregekkel szemben. A bariak francia, osztrák és török segítségben reménykedtek, Józef Potocki gróf például Bécsben próbálta Ausztriát rávenni a konföderáció támogatására, ám némi pénzen és kiképzőkön kívül sehonnan sem érkezett érdemi segítség.²⁸

Ugyanakkor a lengyelek orosz- és pravoszláv-ellenessége miatt Makszim Zseleznyak és Ivan Honta hetmanok vezetésével felkelés bontakozott ki az ukrán parasztek körében.²⁹ Elterjedt egy olyan legenda, hogy Katalin „aranylevelet” ado-

24 A krakkói püspökön kívül Dariusz Zaluski kiejvi püspököt, Wacław Rzewuski hetmant és fiát, Seweryn Rzewuskit, továbbá másokat. Gebei, 2016. 142.

25 Vö. Szemusín, 1996. 29–30.

26 Idézi Heller, 1996. 369.

27 Szokolay, 1996. 75–76.

28 Massie, 2013. 417.

29 Font–Varga, 2006. 191.

mányozott nekik, amelyben a szabadság ígérete mellett a zsidók és a katolikusok lemészárlására szólítja fel őket. A felkelés eleinte komoly sikereket ért el, szomorú epizódja az umanyi mészárlás, amely az addigi legsúlyosabb pogrom volt az orosz történelemben. Több mint 20 ezer embert gyilkoltak meg, valamint ugyanilyen tragikus momentum volt Balta város lakosságának kiirtása is. Mivel a Ksawery Branicki vezette lengyel királyi hadsereg gyenge volt, a lázadás jó alkalmat kínált az orosz katonai beavatkozásra. Katalin semmiképpen sem szeretett volna egy országos ki-terjedtségű parasztmozgalmat támogatni, ezért az orosz–hajdamak „latinellenes” titkos szövetség hamar felbomlott, és a felkelést az orosz és a lengyel királyi csapatok közösen verték le.³⁰

Az orosz–török háború hatása a nemzetközi viszonyokra

A bari konföderáció elleni harc során a küzdelmek török területre is áttértek, épp a moldvai Balta lakosságának lemészárlása nyújtott megfelelő alkalmat Törökországnak az oroszok elleni fellépésre, amit a háttérből a francia diplomácia erőteljesen támogatott.³¹ I. Abdülhamid szultán ultimátumot nyújtott át Alekszej Obreszkov isztambuli orosz nagykövetnek, amelyben az orosz csapatok kivonását követelték Törökország és Lengyelország területéről, valamint a pravoszlávok támogatásának megszüntetését. Katalin követutasítása egyértelmű volt: „...a kisebbik rossz mellett döntünk (...), inkább vállaljuk az összeütközést, mint ügyünk tönkretételét”.³² Obreszkov a „sértő hangvétele miatt” a török ultimátumot átvenni sem volt hajlandó, így ő a Jedikulába került, és kitört a soron következő orosz–török háború.

Ez a háború volt az első lengyel felosztást közvetlenül megelőző nemzetközi esemény, és részben ez vezetett magához a megcsonkításhoz is. A háború részleteire nincs módunk kitérni,³³ mindenesetre ekkor már kirajzolódtak Katalin távlati külpolitikai céljai is. Azov elfoglalása után ugyanis lehetővé vált, hogy a Krím Török Birodalomról történő leválasztásának Nagy Péter óta dédelgetett terve megvalósuljon, Orlov gróf tervezete pedig már a balkáni szlávok fellállításának gondolatát vette fel.³⁴ Ilyen körülmények között fogalmazódott meg a lengyel állam felosztásának gondolata.

30 Szokolay, 1996. 75.

31 Massie, 2013. 418.

32 Idézi Heller, 1996. 370.

33 Csak jelzésszerűen említve néhány fontosabb epizódját: 1769 tavaszától indultak meg a tényleges hadműveletek. Golicin herceg vezetésével egy 80 ezres sereg átlépte a Dnyesztert, majd szeptemberben vereséget mért a törökre és elfoglalta Hotint. Az augusztusban kinevezett új fővezér, Pjotr Rumjancev elfoglalta a román fejedelemségek fővárosait, Iași-t és Bukarestet, majd a largai és a kaguli ütközetben Rumjancev és Panyin súlyos vereséget mértek a török erőkre. Katalin, aki közben Taganrogrban beindította az azovi flottaépítési programot és a Moldávia hercegnője címet is felvette titulusai közé, talán legkiválóbb tábornokát, Alekszandr Szuvorovot Lengyelországba küldte az ottani „zavargások” elfojtására. Időközben fél éves hajóút után a Balti-tengerről a Földközi-tengerre érkezett Alekszej Orlov vezetése alatt egy erős orosz flotta, amely Cseszménél megsemmisítette a török hajóhadat.

34 A győzelmek ellenére a háború súlyos nehézségeket jelentett Oroszország számára, 1770-ben kitört a pestis, 1771-ben eljutott Moszkvába is, és a lezárt városban pestislázaadás tört ki. Az uralkodónőnek

Az első lépést az addig a háttérben kiváráásra játszó, passzív Ausztria tette meg, amely 1769-ben, majd 1770-ben elsősorban a trónörökös, a későbbi császár, II. József és Wenzel von Kaunitz kancellár kezdeményezésére időszerűnek látta a pillanatot az 1412-ben elzálogosított szepességi városok megszállására,³⁵ ahogy írták: „a magyar királyokat megillető ősi földek visszavételére”, vagy ahogy Heller orosz történész fogalmaz: a „határkövek egyoldalú áthelyezésére”. Abban a tekintetben, hogy a lengyel állam felosztását valójában ki kezdeményezte, az orosz történetírás előzékenyen átengedi az elsőséget Poroszországnak. Az orosz történészek azzal érvelnek, hogy II. Frigyes már 1769-ben elküldte Pétervárra az instabil állam felosztásának tervét, Katalin azonban ekkor még így reagált: „Oroszországnak éppen elég földje van, fölösleges új területek megszerzéséről gondolkodnia.”³⁶

Az osztrák lépés után viszont megváltozott a helyzet. A porosz kezdeményezés bizonyítására a téma orosz kutatói II. Frigyes öccse, Henrik herceg 1771-es pétervári látogatását hozzák fel, bizonyosságul pedig a porosz uralkodó *Feljegyzések* című munkáját citálják. A poroszok felosztási tervére Katalin ezúttal – Ausztria egyoldalú lépésére utalva – a következőképpen reagált: „Ha ők zsákmányolnak, miért ne zsákmányolna mindenki?”³⁷ Kétségtelen, hogy elsősorban Poroszországnak állt érdekében szétszórt területeit egyesíteni, de egyértelműek voltak az orosz szempontok is: Ausztria és Poroszország semlegességet tanúsított az orosz–török háborúban, de az egyik államnak sem állt érdekében Oroszország túlzott megerősödése, ezért a lengyel területek megfelelő kompenzációt jelentettek ahhoz, hogy a cári birodalom al-dunai katonai sikereit elismerjék. Az ukrán és a belorusz területek újraegyesítése Oroszországgal kezdettől fogva Katalin külpolitikai prioritásai közé tartozott, továbbá a határmódosítás, területablás egyúttal nyilvánvalóan a lengyel állam további meggyengítésével járt.

Mindezeket a szempontokat és célokat számba véve 1772. január 4-én Victor von Solms-Sonnenwalde meghatalmazott porosz követ és Panyin, az orosz Külügyi Kollégium vezetője aláírták azt a titkos dokumentumot, amelyben a két állam a poroszok által javasolt módon megállapodott a lengyel területek országaikhoz csatolásáról. Ausztriának, amely először nyúlt lengyel fennhatóság alatt álló birtokokhoz, döntenie kellett, hogy részt vesz-e a felosztásban, vagy nyíltan a bari konföderáció mellé áll. Amikor Kaunitz garanciát kapott arra, hogy Ausztriát egyenrangú félként vonják be a folyamatba, csatlakozott a tárgyalásokhoz. A lengyel államiság szempontjából tragikus egyezséget 1772. július 25-én, Péterváron írták alá, két egymást követő külön szerződés formájában, először egy orosz–porosz, majd egy osztrák–orosz kontraktus kötött meg. Oroszország, ambícióinak megfelelően,

Grigorij Orlovot kellett hadsereggel a lázadás elfojtására küldenie. A járványnak csak Moszkvában mintegy 130 ezer ember esett áldozatul. Ott voltak még a gazdasági gondok is. Azok leküzdésére a cárnő papírpénzt bocsátott ki, amely nem rendelkezett elegendő arany- és ezüstdezettel, ám Oroszországra nem voltak érvényesek a közigazdasági szabályok, itt a pénzbe vetett bizalom alapja nem a nemesfémfedezet, hanem a cárnő iránti feltétlen tisztelet volt.

35 Ez 13 várost, valamint további három koronavárost, Gnédzát, Podolint és Ólublót jelentette. Gebei, 2016. 144.

36 Heller, 1996. 375.

37 Uo.

a lengyel állam keleti sávját hasította le, főként fehérorosz³⁸ és ukrán területeket,³⁹ 93 ezer négyzetkilométer nagyságban, mintegy 1,8 millió lakossal.⁴⁰ A lengyel kormányzatot post factum csak a kész tényekről értesítették, a tényleges annexióra 1773-ban került sor, és kiszolgáltatott helyzetében a szejm még ebben az évben kénytelen volt elismerni a felosztást. Szaniszló Ágost nem tehetett mást, kétségbeesett hangú leveleket írt a kor európai vezetőinek az országa elleni „nemzetközi összeesküvésről”. A felvilágosult uralkodónők szépítették a döntést, Mária Terézia a „csatlakozó ország” kifejezést engedte meg az osztrák szerződésben, Nagy Katalin kiáltványában – nem kis cinizmussal – többek közt azt deklarálta: „birodalma érdekeit szem előtt tartva kényszerítve érezte magát, hogy végül a saját erejéből vessen véget a féktelen lengyel zavargásoknak, és megakadályozza az ország szétrombolását”.⁴¹ Mindenesetre Katalin kegyencei nem jártak rosszul, az Orlov fivérek például hatalmas lengyel területeket kaptak.

Az orosz történetírás java nem rajong a lengyel állam felosztásáért: Vaszilij Kljucsevszkij kizárólag az orosz érdekeket szem előtt tartva azt írta, hogy Lengyelország felosztásával megszűnt az oroszokat a poroszoktól és az osztrákoktól elválasztó szláv állam, amelynek területe és ereje ezentúl a német államokat szolgálta, ráadásul a szerzett vidékek integrálása az orosz történelemben a lengyelkérdés folyamatos napirenden tartását jelentette. Heller arra hívta fel a figyelmet, hogy a Rzeczpospolita felszámolása tulajdonképpen fizetség volt azért, hogy a két német állam nem akadályozta meg az Oszmán Birodalom elleni háborúban az orosz győzelmet. Annak ellenére, hogy a nyugati hatalmak a gyarmataikon gátlástalanul érvényesítették gazdasági és politikai szempontjaikat, Európa közepén egy nagy múltú latin keresztény állam szomszédjai általi szétdarabolása jogos felháborodást váltott ki a kor európai közvéleményében. A felosztást Katalinnak még az általa jól megfizetett és őt imádó francia filozófusok sem tudták megbocsátani, és nem bocsátotta meg sem a lengyel, sem az európai közgondolkodás, mind a mai napig.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

A Moszkvai Patriarkátus alapító levele

2005 *A Moszkvai Patriarkátus alapító levele (részletek)*. In: *A középkori orosz történelem forrásai*. Szerk.: Szili Sándor. Bp., 2005. 235–239.

Bebesi

1999 *Bebesi György: A feketesázak*. Bp., 1999.

38 Vö. Szemus, 1996. 30.

39 Vö. Varga, 1993. 16.

40 Ausztria területi nyeresége ettől nem sokkal nem maradt el, 82 ezer négyzetkilométert zsákmányolt, Poroszországnak „mindössze” 36 ezer négyzetkilométer jutott, de Kelet-Poroszország egyesülhetett Brandenburggal, és gazdasági erő szempontjából ezek voltak a legjövődmezőbb területek.

41 Niederhauser–Szvák, 2002. 147.

2002 Bebesi György: Oroszország ázsiai gyarmatainak megszerzése. In: *Anyországok és (volt) gyarmataik 1.* Szerk.: Szabó Loránd – Ölbei Tamás – Wilhelm Zoltán. Pécs, 2002. 125–136.

Font–Krausz–Niederhauser–Szvák

1997 Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története.* Bp., 1997.

Font–Varga

2006 Font Márta – Varga Beáta: *Ukrajna története.* Szeged, 2006.

Gebei

2016 Gebei Sándor: Oroszország hatalmi térnyerése a Rzeczpospolita rovására (17–18. század). In: *Az Orosz Birodalom születési. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről.* Szerk.: Frank Tibor. Bp., 2016. 132–153.

Heller

1996 Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története.* Bp., 1996.

Kamenszkij

2000 Kamenszkij, Alekszandr: Nagy Katalin. In: Kamenszkij, Alekszandr: *Nagy Katalin – Niederhauser Emil: Mária Terézia.* Bp., 2000. 149–300.

Massie

2013 Massie, Robert K.: *Nagy Katalin. Egy asszony portréja.* Bp., 2013.

Niederhauser–Szvák

2002 Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *A Romanovok.* Bp., 2002.

Szemjonov-Tyan-Sanszkij

2004 Szemjonov-Tyan-Sanszkij, Venyiamin: A nagy területek birtoklásának formája Oroszországban. In: *Oroszország és Európa. Geopolitikai szöveggyűjtemény.* Szerk.: Siselina, Ljubov – Gazdag Ferenc. Bp., 2004. 313–322.

Szemusin

1996 Szemusín, Dmitrij: *Belorusszia rövid története.* Bp., 1996.

Szokolay

1996 Szokolay Katalin: *Lengyelország története.* Bp., 1996.

Szolovjov

é. n. Соловьев, Сергей: *История России с древнейших времен.* Кн. 6. Санкт-Петербург, é. n.

Trubeckoj

2004 Trubeckoj, Nyikolaj: Dzsingisz kán öröksége. In: *Oroszország és Európa. Geopolitikai szöveggyűjtemény.* Szerk. Ljubov Siselina – Gazdag Ferenc. Bp., 2004. 282–293.

Varga

1993 Varga Lajos: *Ukrajna. Történeti áttekintés.* Bp., 1993.

GYÖRGY BEBESI

THE FIRST MUTILATION OF POLAND FROM THE PERSPECTIVE
OF RUSSIAN IMPERIAL FOREIGN POLICY

The study analyses the first mutilation of the Rzeczpospolita from the point of view of Russian imperial foreign policy. It takes into account the factors and theories that encouraged the Russian state to constantly expand its territory and subjugate other peoples. It examines these aspects during the reign of Catherine II (the Great), covering the specific subjective factors of the period, the role of the Tsarina, Russia's foreign policy doctrine of the time, the idea of expansion towards the south, Crimea and the Balkans, and the development of the idea of partition of Poland.

CONTENTS

Imperial Expansion in Central Europe: The First Mutilation of the Rzeczpospolita, 1772 (Miklós Mitrovits)	1
<i>Studies</i>	
Éva Ring: The Confederation of Bar and the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	5
Sándor Gebei: Russian–Prussian Identity of Interest in the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	43
György Bebesi: The First Mutilation of Poland from the Perspective of Russian Imperial Foreign Policy	57
Patrik Dinnyés: Difference of Opinion between Mother and Son on the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	67
Ferenc Tóth: The Efforts of French Diplomacy in order to Save the Rzeczpospolita	83
Brigitta Kinga Schwéd: The First Partition of Poland in the Light of the Balance-of-Power Discourse in Contemporary Opinion Pieces of London Weeklies	99
Beáta Varga: The Integration of Galicia into the Habsburg Monarchy: The Situation of the Eastern Galician Ruthenians between 1772–1918	121
Krisztina Kurdi: The Transformation of Jewish Self-Government after the First Mutilation of Poland	139
<i>Book Reviews</i>	
Barbara of Cilli: A Hungarian, Holy Roman, and Bohemian Queen (Máté Urbán)	161
The Financial Background of Education in the Middle Ages and the Early Modern Period (Máté Urbán)	168
The Dangerous Relationship between North and South, or the Birth of Italy (Zita Kovács)	172

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

